

Kontinuitet u kronologiji ipak donekle slabi za razdoblje turske vladavine cca 1520. — cca 1720. Kao nalazišta toponima od XI stolj. do cca 1520. mogli su autori upotrebiti samo objavljene izvore, jer je rok završetka posla bio kratak. Za tursku vladavinu ekscerpirano je samo Šabanovićevo djelo »Turski izvori za istoriju Beograda«, I/1 (Beograd 1964.) i Smičiklasova »Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije«, zatim geografske karte onoga vremena i putopisi. Znači, autorima je izmakla literatura o djelovanju crkve pod Turcima. Očite nedostatke u obradi toponomastike iz turskog doba opravdavaju autori činjenicom, da u okviru istog »Sonderforschungsbereich 18«, kamo spada i prikazana monografija, rade E. Albrecht i K. Kreiser na »osmanskim toponimima jugoistočne Evrope«, pa će oni prezentirati mjesna imena iz turskog perioda. Karakteristično za toponomastičke izvore za treće razdoblje (1720—1918) je obilje ledinskih imena, koja pomažu da se lokaliziraju mnoga srednjovjekovna mjesna imena.

Prikazujući rezultat svog rada, autori ističu da on omogućuje za područje Srijema:

- »pouzdanije nego dosad odrediti starost oblika mjesnih imena, pa iz toga izvesti zaključke o oblicima naselja, jezičnim i etničkim slojevima, pa eventualno i o privrednoj situaciji stanovništva;
- utvrditi granice arhidakonata, pa prema tome i sfere utjecaja pojedinih biskupija; utvrditi granice latifundija i područja regalnih prava;
- iz kontinuiteta ili diskontinuiteta oblika pojedinih toponima izvesti zaključke o održanju starih naselja ili osnivanju novih;
- konkretizirati osobitosti vojnog i civilnog područja u XVIII stolj.«

Inače se u cijelom predgovoru nigdje ne kaže, da je Srijem danas u Jugoslaviji!

Slijedi 219 stranica abecednog popisa srijemskih toponima, i to sa svim njihovim varijantama, onako kako su zabilježeni u izvorima. Veliki je nedostatak što očite pogreške u izvorima (npr. Raiczroszello = Rajevo selo) nisu odmah označene kao takve. Šteta što je upotrebljen samo jedan tip slova za sve natuknice.

Upotrebljena bibliografija nije kompletna: npr. prijevod putopisa Evlije Čelebije na mađarski je uzet u obzir, a Šabanovićev prijevod na naš jezik nije. Bösendorferovih i Pavičićevih djela nema nigdje. Neki relativno lako dostupni i pregledni izvori, npr. indeksi i spisi Slavonske generalkomande u Arhivu Hrvatske, ili indeksi Dvorskog ratnog vijeća u bečkom Kriegsarchivu, pa analogno u Hofkammerarchivu, nisu konzultirani. Naš čitalac bi se po ovim autorima, trebao pomiriti s mađarskim grafijama hrvatskih imena u popratnom tekstu, npr. »Komitat Valkó« = vukovska županija, »Brodarics István« = Stjepan Brodarić. Ima i manjih netočnosti, npr. »čardak« ne znači uvijek »Wehrdorf«. Na kraju je reproducirana geografska karta »Szerém vármegye térképe« Pála Gönczyja iz 1897. Zašto nije sastavljena posebna karta s ucrtanim mjestima, koja se spominju u popisu? Autori su propustili da ostvare vrijedan prilog historijskoj toponomastici.

I. Filipović

Zbornik Historijskog instituta JAZU 7, Zagreb 1974. Posvećen akademiku Marku Kostrenčiću o njegovu 90. rođendanu.

M. Kostrenčić, Ljudevit Gaj (5—15), podredio je karakter članka namjeni za koju je bio prvobitno predviđen, pa i sam ističe da je »članak koncipiran kao govor koji se imao održati o stotoj obljetnici njegove smrti«. Vrlo sažeto dat je presjek glavnih momenata iz Gajeva života, punog mijena.

V. Gortan, Problemi redigiranja Rječnika domaćeg srednjovjekovnog latiniteta (17—28), prikazuje nastanak tog djela, čijim ćemo objelodanivanjem — kad izađe i njegov drugi dio, dobiti izuzetno vrijedan priručnik za studij srednjovjekovnih izvora, pa i nepublicirane arhivske građe. Svoje vrste dopunu donosi rad na Rječniku novovjekovnog latiniteta, čime će biti pokriveno čitavo razdoblje upotrebe latinskog jezika kod nas, do 1526. i od XVI do XIX st. Treba istaći da su se za Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije upotrijebila isključivo tiskana djela i izvori. Arhivska građa nije se ekscerptirala. U većem dijelu teksta autor donosi primjere kako su rješavani pojedini problemi koji su se javljali za vrijeme rada.

I. Erceg, Presjek kroz imovno stanje i obaveze stanovnika Osijeka (početkom 2. polovice 18. stoljeća) (29—60), utvrdio je na temelju arhivske građe, tj. uglavnom registracije komorskih administratora J.P.Passardya iz 1753. koja se nalazi u Državnom arhivu u Budimpešti, da sva tri naselja na koja se tada grad dijelilo, Tvrdja, Gornja Varoš i Donja Varoš, važne ekonomske podatke, koji su dobrim dijelom, radi što lakše upotrebe uvršteni u brojne tabelarne preglede. Budući da je arhivska građa Osijeka za pojedina razdoblja gotovo potpuno uništena (vidi bilj. 4 na str. 31—32 ovog rada) podaci koji se u ovom radu prezentiraju i analiziraju postaju još dragocjeniji.

Z. Herkov, Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu I (61—151), obrađuje cijelo područje današnje Hrvatske, podijelivši ga u nekoliko posebnih cjelina: 1. kraljevine Hrvatsku i Slavoniju na županije a) zagrebačku, varaždinsku i križevačku, b) požešku, virovitičku i srijemsku, c) Vojnu Krajinu; 2. Dalmaciju i 3. Istru. U uvodu su objašnjenja o metodi rada i obrade. Svakoj cjelini predhodni popis »priručnika i pomagala za proučavanje« pojedine mjere ili područja. Slijedi obrada »bečkih ili donjo-austrijskih mjera za dužinu i površinu« i istovrsnih francuskih. Venecijanske mjere autor ne obrađuje, već za njih citira svoj rad »Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu« (Posebna izdanja Historijskog arhiva Rijeke i Pazina, Rijeka 1971). Nadalje obrađuje mjere za površinu zemljišta u srednjovjekovnoj Slavoniji, svaku zasebno (npr. kraljevska mjera i druge lokalne, od najstarije pojave u izvorima pa do sredine XIX st.). Zadnja obrađena mjera je požeško jutro.

U drugom dijelu Zbornika slijede prilozi koji se tematski vežu uz predhodni prilog. To su radovi 2. međunarodnog savjetovanja za povijesnu metrologiju održanog u Rijeci 1973.

K. Dinklage, Körntner Getreidemasse vom 13. bis 19. Jahrhundert (155—157), prati razvoj tih mjera od prve srednjovjekovne mjere »Mut« (modius) do najvažnije i najrasprostranjenije sadašnje mjere koja se sačuvala i do danas. To je »Vierling«. Kod prijelaza na litarski sistem njegov ekvivalent je 81,98243 l.

Z. Herkov, Christoff Rudolff und das Problem seiner Masse (159—173), na temelju djela Rudolffa »Künstliche Rechnung mit der Ziffer ...« (Beč 1526), uzimajući u obzir i kasnija izdanja, pomiče unatrag do u prvu polovicu XVI st. granicu od koje se bečke mjere mogu pouzdano proučavati. Upozorava da je kao komparativni materijal najbolje upotrijebiti bečke rukopise kojima se i Rudolff služio.

J. C. Hocquet, Metrologie du sel et histoire comparée en Méditerranée (175—216), uspoređuje u uvodu podatke iz historiografije i starih robnih i trgovačkih priručnika, opredjeljujući se za priručnike prema kojima ispravlja podatke povjesničara. Od solnih mjera težište je položio na venecijansku mjeru za sol »moggio« koju uspoređuje s mjerama u drugim krajevima Sredo-

zemlja, utvrdivši novu tabelu solnih mjera na temelju analize mjera za sol »moggio« i »staio« u Veneciji. Slijedi studij metroloških »razlika« u raznim krajevima Sredozemlja. Autor pokušava utvrditi važnost raznih utjecaja pod kojima su mjere Sredozemlja ipak sistematizirane, tako da se u taj sustav mogu uklopiti i mjere koje naoko ne pripadaju u nj. To su mjere na »hrvatskoj obali (posebno u Šibeniku i na otoku Pagu), te ciparske mjere«. Izlaže zatim metode i odnose trgovaca prema preračunavanju, pri čemu je bilo pokušaja varanja, uspješnijih i dugotrajnih, čak i od državnih vlasti. Na kraju donosi za solne mjere kronološke tabele mjera maggio i mozetto preračunane u libre i kilograme, zaključujući da je oblik transporta bio odlučujući faktor za stvaranje razlika unutar sredozemnog sustava mjera.

Š. Kazimir, *Das ursprüngliche System der Getreidemasse in der Slowakei (217—222)*, dokumentirano dokazuje da, iako se u XIX st. u Slovačkoj još upotrebljavaju različite žitne mjere kao kabao, korec—lukno i vagan, ipak one vuku svoje porijeklo iz budimske mjere koja je zakonskim člankom iz 1405. utvrđena za područje Ugarske kao temeljna mjera.

J.N. Kiss, *Staat, Maass und Gesellschaft (223—245) (Fragestellung am Beispiel des Königreichs Ungarns, XV. — XIX.Jh.)*, daje povijesni pregled upravnih postupaka za ujednačavanje mjera od 1405. dalje, kad je mjera grada Budima bila proglašena za osnovnu mjeru Ugarske. Izjednačenje mjera postignuto je tek 1874. uvođenjem metarskog sustava. U drugom dijelu rada autor obrađuje šupljinske mjere, dijeleći ih u grupe: a) bratislavski vagan u zapadnim i sjeverozapadnim županijama, b) korec—lukno u sjevernim županijama i c) kabao (grada Košica) u sjeveroistočnim i istočnim županijama, Razmatra i Budimske i bratislavske vinske mjere, kao i žitne mjere za koje uzima u obzir i područje Erdelja. Temelj njegove analize je budimska žitna i vinska holba. Razloge neprovođenja zakonskih mjera koje teže izjednačavanju autor vidi u »lokalnim i klasnim interesima« županija.

G. Otruba, *Münze, Maasse und Gewichte um die Mitte des 18. Jahrhunderts vom nördlichen Mittelmeerraum bis zur Nord— und Ostsee (247—271)* publicira dva interesantna izvještaja s putovanja privredne misije iz 1755. grofa Potsdaskog i trgovačkog nadzornika Procopa, s priložima koji nisu u cijelosti sačuvani i bilješkama grofa Haugwitzja. Izvještaji se nalaze u Hofkammerarchivu u Beču. U njima su opisane mjere mnogih gradova Italije, naročito opširno Venecije, zatim Rijeke, Graza, Požuna, Osijeka, pa sve do Varšave, Krakova, Lübecka i Hamburga, kao i mnogih drugih koji se nalaze unutar granica omeđenih tim gradovima kao krajnjim točkama. Vrijednost ovih izvora znatno uvećava kompiriranje s bečkim mjerama.

Đ. Petrović, *Aršinski sistem mera u Srbiji (273—275)*, upozorava na podatke o tom sustavu mjera još u XV i XVI st. i činjenicu da se održao sve do XIX st. te izlaže njegov antropometrijski karakter, povezujući ga s osnovom antičkog metrološkog sustava, i utvrđuje njegovu ulogu u proporcijском sustavu.

E. Pfeiffer, *Russische Dessätine v.J. 1550, Nürnberger Feldmorgen, Österreichisches Joch v.J. 1756, das Römische Heredium und ihr Zusammenhang (277—289)*, površinsku mjeru »rusku desetinu« objašnjava s pomoću egiptaskih mjera, rimskog lakti i rimske stope, i to na primjeru metoda mjerenja zemlje, te upućuje na vezu s rimskim mjerama, uvrstivši kvadratnu rusku desetinu među pramjere. Ustanovljuje da i mjere za površinu Nürnberga, Francuske i Nizozemske, kao i drugih zemalja, imaju izvor u laktu, dok se to za austrijske mjere može tek posredno dokazati. Hirschvogelova bečka stopa jednaka je stopi Nürnberga. Površinske i dužinske mjere autor sistematizira na temelju proračuna preuzetih ili izvedenih prema drugim poznatim mjerama.

D. Trifunović, *Primena računskih mašina u istoriji nauka i istoriografiji uopšte* (291—303), naslovom neadekvatno pokriva sadržaj članka, jer u njemu ne govori o primjeni računskih strojeva u historiografiji uopće, već iznosi nekoliko primjera vrlo ograničenog dometa. Da bi se stroj primijenio, potrebno je povijesne podatke »prevesti« na njegov »jezik« a u tom kontekstu i autor ističe da »matematički opis (koji se jedino može promijeniti na danas poznatim generacijama strojeva; M.Š.) ne može da bude sveobuhvatan i idealno tačan, jer matematički model [...] ne opisuje stvarni sistem već njegov uprošćeni model«. Primjeri koje donosi mogući su samo kod obrade tabela, što u metrologiji može biti veoma korisno.

U. Tucci, *La metrologia storice — qualche premessa metrologica* (305—321), razmatra utjecaj preračunavanja predmetarskih sustava mjera u metrički sistem na povijesnu metrologiju, utvrdivši da se okupiranost tim problemom danas polako prevladava, a da se metrologija vraća svojim pravim povijesnim zadacima. Upozorava da je i taj naoko najjednostavniji zadatak povijesne metrologije veoma složen i pun opasnosti zbog istoimenih naziva mjera, teškoća u određivanju metričkih veličina zakonom propisanih njima stvarno primjenjivanih mjera, te mogućnosti točnog mjerenja etalona. Kod proučavanja sustava mjera u regiji, ističe autor javljaju se nekoherentni elementi u sustavu čije je porijeklo u težnji organa uprave za unificiranjem, što uzrokuje uvođenje mjera koje nemaju »veze« s regionalnim sustavom mjera.

L. E. Maistrov, *Vervlenie u XVII i XVIII vekah* (323—329), na temelju građe koja je u znanosti poznata, publicirana u početku stoljeća, analizira matematičke postupke koje koriste sastavljači »vervenih knjiga« u svom radu na izmjeri zemljišta pomoću vrpce. Iz podataka koji su uneseni u knjige dobiva se veoma dobar uvid u način upotrebe sistema mjernih jedinica na sjeveru Rusije.

Mladen Švab